

ЭМАТЫЎНЫЯ ВЫКАЗВАННІ З КАМПАНЕНТАМІ ЯКІ, ТАКІ, ЯК, ТАК, КОЛЬКІ, СТОЛЬКІ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

*The typical semantics of the Belarusian emotive utterances with the components **які, такі, як, так, колькі, столькі** is studied in the article. It provides the examples of their overtones displayed in speech. The author defines the grammatical status and functions of the components **які, такі, як, так, колькі, столькі** in the sentence structure.*

Асноўнай адзінкай маўленчых зносін, як вядома, з'яўляецца выказванне. Кожны з носьбітаў мовы будзе свае выказванні паводле прынятых узораў, выбар якіх абумоўлены камунікатыўнай устаноўкай моўцы. Як для перадачы думак, так і для выражэння сваіх эмоцый у той ці іншай сітуацыі зносін чалавек абірае найбольш прыдатную для гэтага сінтаксічную форму. Выбар патрэбнай сінтаксічнай канструкцыі для выказвання рацыянальнай або эмацыянальнай інфармацыі – гэта, з аднаго боку, выбар паміж эмацыянальна нейтральным і эмацыянальна маркіраваным выказваннем, а з другога боку, выбар такой мадэлі пабудовы выказвання, якая б задавальняла камунікатыўную інтэнцыю моўцы з улікам канкрэтнага прадмета маўлення.

Аб'ектам навуковага аналізу ў нашым дакладзе сталі эматыўныя выказванні. Пад **эматыўнымі выказваннямі** разумеюцца такія маўленчыя адзінкі, якія ўжываюцца моўцамі для выражэння сваіх эмоцый, пачуццяў, перажыванняў, настрою, г.зн. выконваюць эматыўную функцыю. Адметнасць змястоўнага боку эматыўных выказванняў не ў адлюстраванні пэўнага фрагмента рэчаіснасці, а ў выражэнні эмацыянальнай рэакцыі на яго. Варта адрозніваць выказванні накшталт *У цябе дрэнны характар і Ну і характар!* Прадмет гаворкі ў гэтых выказваннях аднолькавы – характар чалавека, але камунікатыўны мэты іх адрозніваюцца: першае выказванне – прыклад рацыянальнага меркавання, рацыянальнай ацэнкі пэўнага аб'екта рэчаіснасці; другое выказванне – сродак вербальнага выражэння эмацыянальнага стаўлення аднаго чалавека да другога, выражэнне эмацыянальнай ацэнкі. Менавіта выказванні другога тыпу адносяцца да эматыўных.

Эматыўныя выказванні адносяцца да тых сінтаксічных адзінак, сферай ужывання якіх найперш з'яўляецца гутарковае маўленне; яны неад'емны складнік эфектыўнай камунікацыі, бо ўтрымліваюць у сабе яркі суб'ектыўны зарад.

Разгледзім больш падрабязна эматыўныя выказванні з кампанентамі *які, такі, як, так, колькі, столькі*. Напр.: *Абышлі ўсе пакоі. А іх пяць, прасторных, светлых, цёплых, гулкіх ад пустаты, у кожным – адметныя шпалеры. Бялюткія рамы – з пластыка. А дзверы ўсе – пад дуб, пад паркет. **Якая ванна! Якая сантэхніка!** (І. Шамякін “Губернатар”); **А такі** чалавек быў і гэтак са свету звесці сябе, ё-о, маё-о! (А. Карпюк “Карані”); **Як ён змяніўся!** Куды дзеўся той стройны рухавы жэцыярадасны мужчына, якога мы любілі ў тэхнікуме, нягледзячы на яго патрабавальнасць? (І. Шамякін “Сэрца на далоні”); **Так цяпер харашэ зарабляюць, так апрапаваюцца!** (А. Карпюк “Карані”); **Эх, колькі чалавеку давалося нагледзецца на войнах!** **Столькі перад вачыма перамільгнула, у душу запала!**.. (А. Карпюк “Белая дама”) і пад.*

Такія эматыўныя выказванні маюць агульнае тыпавое значэнне – эмацыянальная характарыстыка разнастайных аб'ектаў асоб, прадметаў, прымет, якасцей, уласцівасцей, дзеянняў, адносін і г.д. Паводле семантыкі такога кшталту выказванні з'яўляюцца эматыўна-ацэначнымі. Рэалізуючы асноўнае значэнне, у маўленні яны набываюць дадатковыя тэмбравыя афарбоўкі, напр.:

- тэмбр выказвання ‘здзіўленне’, напр.: *Як ён змяніўся! Куды дзеўся той стройны рухавы жэццярадасны мужчына, якога мы любілі ў тэхнікуме, нягледзячы на яго патрабавальнасць?* (І. Шамякін “Сэрца на далоні”); *Такі малады дацэнт?* (І. Шамякін “Абмен”); *Эх, колькі чалавеку давялося нагледзецца на войнах! Столькі перад вачыма перамільгнула, у душу запала!..* (А. Карпюк “Белая дама”);

- тэмбр выказвання ‘захапленне’, напр.: *Эх, які маляўнічы куток!* (І. Шамякін “Сэрца на далоні”); *Як ён працуе! Бог!* (А. Дзялендзік “Выклік багам”); *Без малога чвэрць стагоддзя разам і – такая закаханасць!* (І. Шамякін “Губернатар”);

- тэмбр выказвання ‘незадавальненне’, ‘абурэнне’, напр.: *Ох, як мне ўсё абрыдла! Гуд бай, дарагі мой. Гутэн нахт.* (І. Шамякін “Абмен”); *На галінках бэзу трапіла яму на вочы нейкая ануца. Лаўрэн са злосцю сарваў яе ды штурнуў на кучу сухога лісця: “Столькі народу праходзіць сюдой кажніоткі дзень, і няма нікому дзела! – прабурчаў з прыкрасцю, бытта ў яго хтосьці ўкраў нешта. – І куды толькі павернуты ў вас вочы?! Рукі ў вас адпалі б, калі б ануцу адкінулі?”* (А. Карпюк “Карані”);

- тыпавое значэнне ‘іронія’, ‘сарказм’, напр.: *Красоўскі. Ба! Які натхнёны выгяд! Сара Бернар! Плакаць хочацца.* (А. Дударэў “Парог”); *Мама. А што, калі вы паедзеце з дзедам на ферму? А? <...> Там пастаянна свежае паветра. Там новыя знаёмыя. Там лес, луг, рэчка. І потым – там уволю свежых ягад, яблык, груш, гурочкаў і морквы. Сын. Раскоша! Якія перспектывы! Якая светлая будучыня! Гэтак агітаваць нават мой любімы палітычны каментаар не ўмее.* (А. Макаёнак “Зацюканы апостал”);

- тыпавое значэнне ‘шкадаванне’, напр.: *Як бы ахвотна, з якой бы радасцю ён тут застаўся б хоць раз.* (А. Карпюк “Карані”); *У парку зелянела сакавітая, густая трава. Лаўрэн са шкадаваннем падумаў: “Тако-ое дабро гіне! Сколькі ж тут можна было б пракарміць кароў! Якую цыстэрну малака яны далі б! Хібо ж пашкодзіла б каму, калі ранак тут сабе пахадзіла з дзесятка кароў пад наглядом пастуха? Такая людская паіа, а – марнее знішто!”* (А. Карпюк “Карані”).

Такія выказванні афармляюцца найчасцей клічнай інтанацыяй, пытальная або пытальна-клічная інтанацыя заўважаецца пры выражэнні здзіўлення. Акрамя інтанацыі, істотная роля ў выражэнні эмоцый тут належыць словам кшталту *які, такі, як, так, колькі, столькі*, катэгарыяльны статус якіх застаецца спрэчным пытаннем у лінгвістыцы. Напрыклад, у акадэмічнай граматыцы беларускай мовы гэтыя лексемы класіфікуюцца як клічныя часціцы [1, ч. 1, с. 206; 1, ч. 2, с. 119]; паводле Л.І. Бурака, гэта “займеннікі і прыслоўі ў функцыі ўзмацняльных часціц” [2, с. 45]. Рускія лінгвісты выкарыстоўваюць такія тэрміны, як “уласна-клічныя прыслоўі і займеннікі” [4, с. 141], “займеннікава-эматыўныя словы” [3, с. 64].

Звернем ўвагу на марфалагічныя і сінтаксічныя адметнасці дадзеных слоў у прыведзеных выказваннях. *Які* і *такі* змяняюцца па родах і ліках і, як прыметнікі, утвараюць словазлучэнні з назоўнікам. *Як* і *так* з’яўляюцца нязменнымі словамі і, як прыслоўі, прымыкаюць да дзеясловаў. *Колькі* і *столькі* маюць або прыметы лічэбніка, утвараючы словазлучэнні з назоўнікам (кіруюць ім ці дапасуюцца да яго), або нагадваюць прыслоўі ў спалучэннях з дзеясловамі. Відавочна, што адзначаныя лексемы не страцілі сувязі са словамі, ад якіх утварыліся, а менавіта захавалі граматычныя рысы займеннікаў *які, такі*, няпэўна-колькасных слоў *колькі, столькі* і прыслоўяў *як, так*, што перашкаджае назваць іх часціцамі. Але ў складзе эматыўных выказванняў яны функцыянуюць менавіта як часціцы – адбываецца працэс партыкуляцыі. Менавіта гэтыя кампаненты фарміруюць эматыўную семантыку выказвання. Іх можна лёгка вычлениць са структуры выказвання, пры гэтым выказванне не стане аграматычным, але зменіцца яго камунікатыўная мэта. Параўнайце: *Які маляўнічы куток!* → *Маляўнічы куток. Такое дабро гіне!* → *Дабро гіне, Эх, колькі чалавеку давялося нагледзецца на войнах!* → *Чалавеку давялося нагледзецца на войнах.* Трансфармаваныя выказванні з’яўляюцца эматыўна нейтральнымі паведамленнямі. Ужыванне ж партыкуляваных займеннікаў і прыслоўяў *які, такі, як, так, колькі, столькі* ў структуры выказванняў абумоўлівае іх эматыўнасць: такія канструкцыі з’яўляюцца эмацыянальнай рэакцыяй моўцы на пэўныя фрагменты рэчаіснасці.

Такім чынам, эматыўныя выказванні з лексэмамі *які, такі, як, так, колькі, столькі* ўжываюцца ў маўленні для выражэння эмацыянальнай ацэнкі ў спалучэнні з рознымі эмоцыямі і пачуццямі. Кампаненты *які, такі, як, так, колькі, столькі* функцыянуюць як эматыўныя часціцы, паколькі фарміруюць эматыўную семантыку выказванняў.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Беларуская граматыка : у 2 ч. / рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985 – 1986. – 2 ч.
2. *Бурак, Л. І.* Сучасная беларуская мова : Сінтаксіс. Пунктуацыя : вучэб. дапам. для філал. фактаў ун-таў / Л. І. Бурак. – Мінск : Універсітэцкае, 1987. – 320 с.
3. *Пиотровская, Л. А.* Эмотивные высказывания в современном русском языке : учеб. пособие / Л. А. Пиотровская. – СПб. : Образование, 1993. – 71 с.
4. *Шигаревская, Н. А.* О восклицательных предложениях (на материале французского языка) / Н. А. Шигаревская // Вестн. Ленинград. ун-та. – 1969. – Вып. 2. – № 8. – С. 139 – 144.